

УДК 378.18

О. С. ШЕВЧУК, С. П. ШЕВЧУК, І. Т. КІЩАК

м. Миколаїв

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО РОБОТИ З ЛЮДЬМИ

У статті досліджується процес формування у студентів культури міжособистісних стосунків як основи компетенцій роботи з людьми у майбутній професійній діяльності. Розкрито психолого-педагогічні умови формування у студентів культури міжособистісних стосунків у процесі викладання навчальної дисципліни «Культура міжособистісних стосунків»: створення дружнього навчального середовища; інтроспекція; вплив на когнітивну, емотивну та поведінкову сфери особистості; застосування інтерактивних методів навчання; навчальний коучинг; забезпечення зворотного зв'язку та моніторингу.

Ключові слова: культура міжособистісних стосунків, навчальне середовище, інтроспекція, навчальний коучинг, інтерактивні методи навчання, моніторинг.

Постановка проблеми. Виконання професійних обов'язків у будь-якій сфері діяльності вимагає від людини вміння взаємодіяти з іншими людьми. Ці вимоги значно зростають, коли йдеться про представників професій типу «людина – людина»: педагогів, психологів, менеджерів, соціальних працівників тощо. У професіях цього типу світ сприймається фахівцем і хвилює його, перш за все, з боку наповненості оточення людьми, які мають різні думки, спрямування, характери, мають складні взаємовідносини у спільнотах, організаціях і громадах.

Нездатність налагодити належні взаємовідносини із клієнтами, споживачами, підлеглими, колегами часто призводить до складних міжособистісних та виробничих конфліктів, а також погіршення морально-психологічного клімату в трудовому колективі, зниження ефективності роботи організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем міжособистісних взаємовідносин присвячено численні публікації, серед яких фундаментальне значення мають праці Б. Ананьєва, О. Бодальова, Л. Божович, О. Лазурського, О. Леонтєва, В. Мясичева, М. Обозова. Значний внесок у розробку цього питання здійснив видатний український педагог В. Сухомлинський, який вважав людські стосунки найважливішим джерелом морального виховання молоді [5]. На його думку, виховання справжньої особистості базується на загальнолюдських моральних цін-

ностях, таких як честь, любов і повага до людей, доброта, толерантність [6].

Окремі аспекти формування культури міжособистісних стосунків висвітлено в наукових публікаціях таких вітчизняних учених, як М. Євтух, Т. Черкашина (культура міжособистісних взаємин особистості), З. Ковальчук (взаємини між викладачами і студентами у навчально-виховному процесі технікуму), І. Сайтарли (культура міжособистісних стосунків), Г. Топольницької (формування міжособистісних відносин курсантів-прикордонників), В. Кушнірюк (міжособистісні стосунки та конфлікти в педагогічному процесі), Н. Саєнко (формування міжкультурної компетенції студентів у позанавчальній роботі), В. Бутенко, Я. Стрельчук (формування культури морально-ділових відносин у менеджерів зовнішньоекономічної діяльності) та ін. Однак проблема психолого-педагогічних умов формування культури міжособистісних стосунків студентів з точки зору їхньої професійної діяльності у системі «людина – людина» залишається недостатньо дослідженою.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження психолого-педагогічних умов формування культури міжособистісних стосунків у студентів спеціальності «Психологія» Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (120 осіб) у процесі їхньої підготовки до роботи з людьми.

Виклад основного матеріалу. Культура міжособистісних стосунків особистості є про-

явом особистісної рефлексії, інтеріоризованим досвідом загальнолюдської культури, стимулом до успіху, оскільки опосередковує відношення до життя, бажання й потреби в самореалізації, ціннісне ставлення до свого життя та спільноти. Водночас культура міжособистісних стосунків є прикладною етичною дисципліною, що вивчає взаємини між людьми, опосередковані моральною культурою суспільства [4]. Основу формування культури міжособистісних стосунків складає досвід людського спілкування на рівні мікрогрупи. Стосунки в соціальному оточенні вимагають від людини використання різних форм спілкування залежно від особливостей культурного середовища.

Дослідження проводилось у процесі викладання навчальної дисципліни «Культура міжособистісних стосунків», метою якої є формування у студентів комплексу знань із базових цінностей, категорій, принципів, норм і правил міжособистісних стосунків з урахуванням специфіки їхньої професійної діяльності; прищеплення навичок та вмінь правильної поведінки в різних професійних і життєвих ситуаціях.

Важливою психолого-педагогічною умовою досягнення поставленої мети є самоусвідомлення студентами бар'єрів, що заважають налагодженню міжособистісних стосунків у їхньому найближчому соціальному оточенні. Студентам запропоновано відповісти на питання анкети та підготувати есе на тему «Я та інші», у якому вони мали викласти думки щодо власної поведінки та особливостей характеру, що заважають взаєминам з однокурсниками та викладачами; щодо поведінки та особливостей характеру інших людей найближчого соціального оточення, що створюють бар'єри в налагодженні з ними сприятливих взаємин. На практичних заняттях матеріали есе обговорено й узагальнено в групах. Зокрема з'ясовано, що студенти часто відчують з боку однокурсників самовпевненість, нахабність, неповагу, відсутність культури спілкування, небажання почути думку іншої людини, невихованість, безтактовність, байдужість, недовіру. З боку викладачів вони часто відчують неповагу, зверхність, упередженість, несправедливість, не-

спроможність поставити себе на місце студента.

Оцінюючи власні психологічні проблеми, студенти відзначали, що їм заважають, з одного боку: надмірна сором'язливість, страх бути незрозумілим, невпевненість, брак відкритості, невимушеності, занижена самооцінка, довірливість, високий рівень сензитивності, м'якість, а з іншого, – агресивність, неврівноваженість, імпульсивність, нездатність стримувати емоції.

Враховуючи, що на проблеми міжособистісних взаємин значний вплив чинить минулий досвід людини, студентам запропоновано згадати й усвідомити події свого життя, які вплинули на їхні стосунки в найближчому соціальному оточенні. У процесі обговорення отримано дві категорії відповідей. Перша група стосувалась випадків, що поліпшили ставлення респондентів до людей, друга – містила ситуації, що погіршили їхні взаємини з навколишнім мікросоціальним середовищем. Так, до першої групи належали розповіді про довіру та допомогу рідних, однокласників, друзів, навіть незнайомих людей. Наведемо стислі виклади деяких таких ситуацій: «Після смерті батьків однокласники підтримали мене, і я повірила в добрих людей, мені стало легше спілкуватися», «Одна бабуся звернула увагу на мене і розрадила у важкій ситуації», «У мене не вистачало грошей на квиток і касир на залізничному вокзалі повірила мені та продала квиток не за повну вартість, я потім віддала їй решту. Приємно, що є такі люди», «Найбільше вплинули батьки, – саме вони прищепили мені повагу до людей, праці, мама для мене – святе».

Друга група випадків: «Скільки не роби добро, а будеш наштовхуватися на зло. У школі допомагала однокласникам, а вони за спиною почали говорити про мене погано», «Моя подруга зрадила мене і я зрозуміла, що нікому вірити не можна», «Мама мого чоловіка була проти одруження його зі мною. Дуже сильно вплинула її здатність говорити в очі одне, а за спиною – зовсім інше. Це сильно ображає». Відверте обговорення особистих проблем та переживання й усвідомлення почуттів, що супроводжували ці події, сприяло розвитку емоційного інтелекту, що є важли-

вою компетенцією та умовою ефективної роботи з людьми [7, 330].

У процесі опитування, контент-аналізу есе та спостереження поведінки та стосунків студентів враховувались емпіричні індикатори, що характеризували рівень культури міжособистісних відносин: визнання гідності людини як найвищої моральної цінності; толерантність у стосунках; готовність допомогти іншій людині; дотримання правил етикету у взаєминах; уміння слухати; емпатія та рефлексія; здатність контролювати емоції та йти на компроміс у конфліктних ситуаціях.

На наступному етапі студенти розробляли індивідуальні програми розвитку особистих якостей та навичок налагодження позитивних стосунків із людьми в сфері їхньої майбутньої професійної діяльності. Передбачалось виконання різноманітних індивідуальних і групових завдань щодо формування низки умінь: налагоджувати стосунки з клієнтами, колегами, підлеглими та керівниками; активно співпрацювати в команді професіоналів; ефективно спілкуватись, впливати на соціально-психологічний клімат у колективі; вирішувати конфлікти, дотримуватись правил ділової етики й етикету тощо.

У процесі викладання застосовувався метод групового та індивідуального коучингу. За визначенням Е. Парслоу і М. Рей навчальний коучинг – це процес, що сприяє реалізації навчання і розвитку і, отже, вдосконаленню компетентності та професійних якостей того, хто навчається [1, 57].

Як показала практика, для формування навичок міжособистісних взаємин найбільш доцільною є «структурна» техніка. Наприклад, структура навичок, які повинен мати психолог для спілкування з клієнтами може містити такі складники: знання процесу; навички, необхідні в процесі проведення інтерв'ю; особисті якості, стиль і настанови. Така структура деталізувалася для того, щоб і викладач, і студент могли здійснювати оцінку результатів навчання. Опановані студентом навички та особисті якості помічалися у списку для того, щоб зосередитися на питаннях, що потребують більш детального розгляду. Ця структура дозволяла провести максима-

льно повну оцінку бажаних результатів і за необхідності скорегувати програму [1, 77].

Значна увага приділялась формуванню навичок ненасильницької парадигми в стосунках із найближчим соціальним оточенням із подальшим перенесенням цієї парадигми на роботу з людьми в професійній діяльності. Для цього студентів залучено до дискусій, аналізу конкретних ситуацій, ситуаційно-рольових ігор та вправ, моделювання реальних способів професійної та життєвої взаємодії, відтворення рольової поведінки з подальшим аналізом та корегуванням. Теоретичним підґрунтям методики занять була гуманістична концепція К. Роджерса, зокрема його ідеї, що всі люди прагнуть самоактуалізації, тобто вдосконалення можливостей свого організму в цілому [2]. Для реалізації цього прагнення автори намагались забезпечити принаймні три умови: емпатія, тобто вміння викладача поставити себе на місце студента, щирість викладача та безумовне прийняття студента таким, яким він є. У результаті формувалось дружнє навчальне середовище, стосунки у групі ставали більш відвертими та сприяли саморозкриттю студентів. У такий спосіб моделювались умови майбутньої професійної діяльності студентів, які мали змогу на практиці побачити позитивні моделі міжособистісних відносин в процесі роботи з людьми.

На заняттях автори прагнули прищепити студентам моральні цінності, які допомагають людині орієнтуватись у хаосі подій повсякденного життя, у різноманітні колізії, що виникають у професійній діяльності. Першорядного значення тут набуває глибоке усвідомлення цінностей, коли вони стають життєвими орієнтирами людини, формують її життєву філософію та стають керівними в міжособистісних стосунках, як у практичній професійній роботі, так і в інших сферах життєдіяльності.

Згідно з концепцією Маршалла Розенберга, основною перешкодою на шляху до дружніх відносин є мова «вовків», що власне й характеризує насильницьку парадигму в стосунках. Люди, які звикли говорити «вовчою» мовою, намагаються впливати на поведінку інших людей, маніпулювати ними, викликаю-

чи в них почуття страху, сорому чи провини, оцінюючи та критикуючи їх. Звичайно, керування іншими людьми за допомогою мови «вовка» в певних ситуаціях може бути досить ефективним. Однак будь-який примус і агресія викликає прагнення людини захиститися від нападника, порушує взаєморозуміння та блокує співпрацю. Натомість, крім «вовків», є люди, які розмовляють іншою мовою, яку М. Розенберг назвав мовою «жирафа». Це мова серця, адже у жирафа найбільше серце з усіх тварин на Землі. «Жираф» знає та розуміє, чого він хоче, він відокремлює своє бажання від своїх думок про партнера [3].

Для досягнення належної ефективності щодо формування у студентів культури міжособистісних стосунків у процесі навчання налагоджувався зворотній зв'язок. Студентам запропоновано здійснювати самомоніторинг власної поведінки та емоцій, подій і ситуацій, що виникали у взаємодії з однокурсниками, викладачами та іншими людьми. Така психологічна інтроспекція сприяла формуванню навичок самоусвідомлення, самоконтролю та інших компетенцій роботи з людьми. Моніторинг навчання полягав у відстеженні змін діяльності групи та поведінки студентів на заняттях із подальшим обговоренням результатів, змін у знаннях, думках і поведінці студентів як у процесі, так і в кінці навчального курсу. Узагальнення даних моніторингу наведено в таблиці.

Дані, наведені в таблиці, свідчать, що частка студентів із високим рівнем культури міжособистісних стосунків збільшилась на 7,4%. Натомість частка студентів, які мали низький рівень, скоротилася на 20,8%. Студенти відзначали, що їм стало легше налагоджувати контакти з людьми, вони стали більш толерантними, гнучкими у стосунках, чутливими до психологічного стану інших, навчилися контролювати власні емоції та

унікати небажаних конфліктів. Переважна більшість з них висловила думку, що знання та досвід, отриманий у процесі вивчення курсу «Культура міжособистісних стосунків», будуть вельми корисними в їх професійній діяльності.

Висновки і перспективи досліджень.

Проведене дослідження засвідчило, що формування культури міжособистісних стосунків є надзвичайно важливим для студентів як в особистісному, так і у професійному плані. Авторські спостереження показали, що формування у студентів відповідних компетенцій забезпечується в таких психолого-педагогічних умовах:

- створення дружнього навчального середовища на заняттях, сприятливого соціально-психологічного мікроклімату у студентській групі;
- урахування минулого досвіду, особистісних проблем студентів у взаємодії в мікросоціальному середовищі з акцентом на позитивних прикладах у налагодженні міжособистісних стосунків;
- комплексне залучення студентів у навчально-виховний процес, передбачаючи вплив на когнітивну, емотивну та поведінкову сфери особистості;
- застосування інтерактивних методів навчання: аналіз конкретних ситуацій, ситуаційно-рольових ігор та вправ, моделювання реальних способів професійної та життєвої взаємодії, відтворення рольової поведінки з подальшим аналізом та корегуванням;
- забезпечення зворотного зв'язку та моніторингу процесу формування культури міжособистісних відносин студентів у навчально-виховному процесі.

Перспективним напрямом дослідження є розробка комплексної університетської програми формування культури міжособистісних взаємин студентів, реалізація якої передбачає взаємодію викладачів, кураторів і студентів у навчально-виховному процесі.

Результати формування у студентів культури міжособистісних стосунків

№ з/п	Рівень культури міжособистісних стосунків	До початку вивчення дисципліни		Після вивчення дисципліни		Зміни	
		абс.	%	абс.	%	абс.	%
1	Високий	14	11,7	23	19,1	+9	+7,4
2	Середній	52	43,3	68	56,7	+16	+13,4
3	Низький	54	45	29	24,2	-25	-20,8
	Усього:	120	100	120	100	-	-

Список використаних джерел

1. Парслоу Э. Коучинг в обучении: практические методы и техники / Э. Парслоу, М. Рэй. — СПб. : Питер, 2003. — 204 с.
2. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. — М. : «Прогресс», «Универс», 1994. — 480 с.
3. Розенберг М. Языки жизни. Ненасильственное общение / М. Розенберг. — София, 2009. — 170 с.
4. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків: навчальний посібник / І. А. Сайтарли. — К. : Академвидав, 2007. — 240 с.
5. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. — Т. 1. — К., 1976. — С. 405—637.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: В 5-ти т. — Т. 2. — К., 1976. — С. 149—918.
7. Шевчук О. С. Міжособистісні взаємини студентів у найближчому соціальному оточенні / О. С. Шевчук, С. П. Шевчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. — Вип. 11 (99). — Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. — С. 327—331.

O. S. SHEVCHUK, S. P. SHEVCHUK, I. T. KISCHAK
Mykolaiv

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF INTERPERSONAL RELATIONSHIPS CULTURE DURING PREPARATING STUDENTS TO WORK WITH PEOPLE

This paper examines the formation of students' culture of interpersonal relationships as the basis of competence in working with people in their future careers. The psychological and pedagogical conditions of students' culture of interpersonal relationships in the process of teaching the subject "Culture of interpersonal relations" are revealed: creating a friendly learning environment; introspection; impact on cognitive, emotive and behavioral sphere of a personality; use of interactive teaching methods; educative coaching; providing with feedback and monitoring.

Key words: culture of interpersonal relationships, learning environment, introspection, academic coaching, interactive teaching methods, monitoring.

Е. С. ШЕВЧУК, С. П. ШЕВЧУК, И. Т. КИЩАК
г. Николаев

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К РАБОТЕ С ЛЮДЬМИ

В статье исследуется процесс формирования у студентов культуры межличностных отношений как основы компетенций работы с людьми в будущей профессиональной деятельности. Раскрыты психолого-педагогические условия формирования у студентов культуры межличностных отношений в процессе преподавания учебной дисциплины «Культура межличностных отношений»: создание дружественной учебной среды; интроспекция; влияние на когнитивную, эмотивную и поведенческую сферы личности; применение интерактивных методов обучения; учебный коучинг; обеспечение обратной связи и мониторинга.

Ключевые слова: культура межличностных отношений, учебная среда, интроспекция, учебный коучинг, интерактивные методы обучения, мониторинг.

Стаття надійшла до редколегії 12.08.2014